

ВІЙНА БЕЗ ПРИКРАС ОЧИМА ДИТИНИ

Єжи Косинський — американський письменник польсько-єврейського походження. Його роман «Розфарбований птах» опубліковано 1965 року. Після видання книжки в США критики поділилися на два табори: одні вважали її унікальним документом, інші — літературною фікцією. Але попри все роман став міжнародним бестселером, перекладеним 34 мовами.

Уявіть: хлопчик розмальовує птаха, щоб перетворити його на таку собі веселку в пір'ї, а потім відпускає. Інші птахи осліплені яскравими барвами, вони починають атакувати бідолаху, не вірячи, що той — член зграї. Пошматоване тіло розфарбованого птаха падає в траву, збираючи довкола себе дітей, які з цікавістю дивляться на труп. Жорстоко? Не для реалій Другої світової, коли шестирічний хлопчик, схожий чи то на цигана, чи то на єврея, опиняється в чужому селі. Він кличе маму, але її немає. Натомість малий бачить тільки смерть, насилля, знущання, збочення, кров, він сам стає жертвою середньовічної дикості та цькування...

WWW.BOOKCLUB.UA

ISBN 978-617-12-5063-5

ЄЖИ КОСИНСЬКИЙ
РОЗФАРБОВАНЦІ ПТАХ

ЄЖИ КОСИНСЬКИЙ

РОЗФАРБОВАНЦІ
ПТАХ

найжорстокіша книжка сучасності

JERZY KOSINSKI

THE PAINTED
BIRD

A Novel

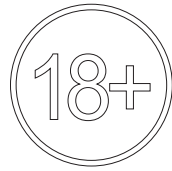
ЕЖИ КОСЦІНСЬКИЙ

РОЗФАРБОВАНЦІ ПТАХ

Роман

ХАРКІВ **КЛУБ**
2018 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 821.111(73)
К71

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Перекладено за виданням:
Kosinski J. *The Painted Bird* : A Novel / Jerzy Kosinski. —
2nd ed. — New York : Grove Press, 1995. — 234 p.

Цей переклад нового видання «Розфарбованого птаха»
містить деякі факти, яких не було в першому виданні

Переклад з англійської *Єлени Даскал*

Обережно, ненормативна лексика та сцени насильства!

Дизайнер обкладинки *Дарія Пістрюга*

ISBN 978-617-12-5063-5
ISBN 978-0-8021-9575-3 (англ.)

© Jerzy N. Kosinski, 1965, 1976
© Nemigo Ltd, видання українською мовою, 2018
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2018

*Пам'яті моєї дружини Мері Гейворд Вейр,
без якої навіть минуле втратило б сенс*

І знав лиш Бог сивобородий,
що це — тварини різної породи.

Маяковський

Опісля

Навесні 1963-го я відвідав Швейцарію разом зі своєю дружиною, народженою в Америці. Раніше ми вже проводили там відпустку, але того разу опинилися в країні з геть іншою метою: моя дружина кілька місяців змагалася з хворобою, яку вважали невиліковною, і приїхала до Швейцарії, щоб проконсультуватися з черговою групою спеціалістів. Ми розраховували залишитися там на деякий час, тож винайняли номер люкс у схожому на палац готелі, що велично стримів на березі озера старого фешенебельного курорту.

Серед постійних мешканців готелю була ватага заможних східноєвропейців, що оселилися в цьому місечку напередодні Другої світової війни. Всі вони покинули свою батьківщину ще до початку різанини, тож ніколи не боролися за свої життя. Затишно влаштувавшись у своїй швейцарській гавані, вони надавали самозбереженню не більшого значення, ніж буденному життю. Це переважно були літні люди, сімдесяти-, а то й вісімдесятирічного віку, неприкаяні пенсіонери, що завзято базікали про своє старішання і те, як щодня зменшується спроможність чи бажання жити на теренах готелю. Вони гаяли час у залах відпочинку та ресторанах або походжали приватним парком. Я часто

вирушав за ними назирці, зупиняючись там, де й вони, перед портретами державних діячів, що жили в цьому готелі між світовими війнами; разом із ними я читав урочисті меморіальні дошки, що свідчили про численні міжнародні мирні конференції, які відбувалися в готельній залі зібрань після Першої світової війни.

Час від часу я заводив бесіду з кількома представниками цих добровільних вигнанців, та варто мені було торкнутися теми воєнних років у Центральній чи Східній Європі, вони негайно нагадували мені, що знають про війну небагато, та й те завдяки радіо і газетним звітам, адже приїхали до Швейцарії ще до початку того шаленства. Покликаючись на одну країну, де розташовувалася більшість концентраційних таборів, я наголошував, що в період із 1939-го до 1945-го лише мільйон людей загинули внаслідок суто військових дій, а п'ять із половиною мільйонів загарбники знищили. Понад три мільйони жертв були євреї, а третині не виповнилося навіть шістнадцяти. Ці втрати становили двісті тридцять мерців на тисячу людей, і нікому ніколи не вдасться порахувати, скільки ще були скалічені, травмовані, зламані фізично чи морально. Мої слухачі ввічливо кивали, визнавали, що завжди підозрювали, що знервовані репортери прибріхували у звітах про табори і газові камери. Я запевняв їх у цьому, адже провів дитинство та юність у воєнній та повоєнній Східній Європі; я знав, що справжні події були значно жорстокіші за будь-які химерні вигадки.

У ті дні, коли мою дружину ув'язнювали в шпиталі для досліджень, я винаймав машину та їздив світ за очі. Я мандрував елегантно наманікюреними швейцарськими шляхами, що звивалися серед полів, рясних на при-

земкуваті сталеві та бетонні танкові пастки, насаджені тут упродовж війни, щоб завадити наближенню ворожих машин. Вони досі стояли на своїх місцях, крихкі захисники від нападу, який ніколи не відбувся, і здавалися недоречними та марними, як старезні вигнанці в готелі.

Часто по обіді я винаймав човен і безцільно веслував озером. У такі миті я найгостріше переживав власну ізоляцію: моя дружина, мій емоційний зв'язок з існуванням у Сполучених Штатах, помирала. Я підтримував контакт із залишками своєї родини в Східній Європі лише за допомогою поодиноких таємничих листів, що завжди залишалися на поталу цензора.

Дрейфуючи озером, я відчував, як мене переслідує безнадійність; не просто самотність чи страх перед дружиною смертю, а страждання, прямо пов'язане з порожнечою життя вигнанців і неефективністю післявоєнних мирних конференцій. Думаючи про меморіальні дошки, що прикрашали готельні стіни, я замислювався, чи автори мирних угод підписували їх добровільно. Події, що розгорталися після тих конференцій, не свідчили на користь такого припущення. Утім підстаркувати вигнанці в готелі продовжували вірити, наче війна була загадковим відхиленням у світі доброзичливих політиків, чий гуманізм неможливо оскаржити. Вони не могли повірити, що деякі гаранті миру пізніше ставали ініціаторами війни. Через їхню невіру мільйони таких, як мої батьки і я, втрачали шанс на порятунок, змушені були пережити події, значно гірші за ті, що їх забороняли красномовні угоди.

Надзвичайна невідповідність між відомими мені фактами й туманним, нереалістичним поглядом вигнанців

і дипломатів страшенно драгувала мене. Я почав знову вивчати своє минуле і вирішив змінити свою спеціалізацію із соціальних наук на художню літературу. Я знав, що, на відміну від політиків, які давали екстравагантні обіцянки утопічного майбутнього, художня література може зобразити життя таким, яким воно насправді було.

Приїхавши до Америки за шість років до цього європейського візиту, я твердо вирішив, що більше ніколи не поткну носа до країни, де провів воєнні роки. Те, що мені вдалося вижити, було винятковою випадковістю, і я завжди гостро усвідомлював, що сотні тисяч інших дітей були приречені на страту. Однак, попри усвідомлення цієї несправедливості, я ніколи не вважав себе продавцем особистої вини чи власних спогадів або літописцем того лиха, що випало на долю мого народу і мого покоління; я просто розповідав історії.

«...правда — єдине, в чому не відрізняються люди. Кожним із нас підсвідомо керує духовне бажання жити, прагнення жити за будь-яку ціну; ми хочемо жити тому, що живемо, тому, що цілий світ живе...» — написав єврей, в'язень концтабору, незадовго до своєї смерті в газовій камері. «Тут ми перебуваємо в товаристві смерті», — написав інший. «Вони татуюють новачків. Кожен дістає свій номер. Із цієї миті ти втрачаєш власне я і перетворюєшся на число. Ти більше не той, ким був раніше, а просто рухоме безмовне число... Ми наближаємося до своїх нових могил... тут, у концтаборах, панує залізна дисципліна. Наші мізки зробилися неповоротними, всі думки пораховано: неможливо досягнути цієї нової мови...»

Пишучи роман, я ставив собі за мету дослідити «цю нову мову» жорстокості та її наслідок — нову контр-

мову страждання й розпачу. Книжку написано англійською, мовою, якою я раніше написав дві роботи з соціальної психології, відмовившись від рідної мови, коли покинув батьківщину. До того ж, враховуючи, що англійська залишалася новою для мене, я міг писати холоднокровно, звільнившись від відтінку емоційності, завжди властивого рідній мові.

Коли історія почала розвиватись, я зрозумів, що хочу розгорнути деякі теми, передавши їх серією з п'яти романів. Цей цикл із п'яти книжок зображатиме архетипні аспекти особистісних стосунків у суспільстві. Перша книжка мала стосуватися найуніверсальнішої та найдоступнішої з цих суспільних метафор: людину слід було зобразити у найвразливішому стані, в дитинстві, а суспільство — у найжахливішій формі, у стані війни. Я сподівався, що протиборство беззахисного індивіда і непереборного суспільства, дитини та війни, якнайліпше передаватиме суть антигуманних умов.

На додачу мені здавалося, що романи про дитинство вимагають максимального напруження уяви. А що ми не маємо доступу до того найчутливішого, найпершого періоду нашого життя, то нам доводиться відновлювати його, перш ніж дістати доступ до свого сучасного «я». Попри те, що всі романи підштовхують нас до такого перенесення, змушують нас пізнати самих себе як іншу істоту, зазвичай значно важче уявити себе дитиною, ніж дорослим.

Почавши писати, я згадав «Птахів», сатиричну п'єсу Аристофана¹. Головний герой, чийм прототипом було

¹ Видатний давньогрецький поет, «батько комедії», для його творів характерна гостра політична сатира. — Тут і далі *прим. пер.*

кілька видатних діячів древніх Афін, залишився анонімним в ідилічному світі природи «країни неквапливого, прекрасного відпочинку, де кожен може спати в безпеці й вирощувати собі пір'я». Мене приголомшила доречність та універсальність цієї умови, яку Аристофан записав понад дві тисячі років тому.

Аристофанове символічне використання птахів, що дали йому змогу писати про реальні події та людей без обмежень, з якими зазвичай зіштовхуються ті, що описують історію, здалося особливо вдалим, коли я поєднав його зі звичками селян, які бачив у дитинстві. Однією з улюблених розваг мешканців села було вполювати пташку, пофарбувати її пір'ячко й відпустити до своєї зграї. Коли ці яскраво забарвлені створіння поверталися в пошуках захисту до своїх друзів, інші птахи, вважаючи їх загрозливими чужинцями, кидалися і рвали вигнанців, аж поки не вбивали їх. Я теж вирішив обрати за декорації для своєї роботи галузь міфів, вигадану сучасність без часу, необмежену географією чи історією. Мій роман називатиметься «Розфарбований птах».

А що я вважав себе суто оповідачем історій, то в першому виданні «Розфарбованого птаха» інформації про мене було мінімум, а давати інтерв'ю я відмовлявся. Утім такий стан речей призвів до конфлікту. Доброзичливі письменники, критики і читачі шукали факти, що свідчили б на користь автобіографічності роману. Вони хотіли віддати мені роль представника нашого покоління, особливо тих, що пережили війну; проте для мене виживання було особистим вчинком, який давав уцілілому право говорити тільки про себе. Я відчував, що факти мого життя і походження не слід використовувати заради перевірки автентичності книжки і так

само не слід заохочувати ними читача взятися за «Розфарбованого птаха».

На додачу тоді я відчув і відчуваю тепер, що вигадка та автобіографія — зовсім різні форми. Автобіографія підкреслює одне життя: читача запрошують поспостережати за існуванням іншої людини і заохочують порівняти з ним власне. З іншого боку, вигадане життя запрошує читача до співпраці: він не просто порівнює; він насправді опиняється у вигаданій ролі, поглиблюючи її згідно з власним досвідом, власними можливостями креативності та уяви.

Я не зраджував свого рішення, що життя роману не залежатиме від мого. Я заперечував, коли численні іноземні видавці відмовлялися публікувати «Розфарбованого птаха», не подавши в передмові чи епілозі уривки з мого приватного спілкування з одним із моїх перших іншомовних видавців. Вони сподівалися, що ці уривки пом'якшать враження від книжки. Я написав ті листи, щоб пояснити, а не пом'якшити образи роману; протиснувшись між читачем та книжкою, вони порушили б цілісність роману, запхали б мою негайну присутність у роботу, що збиралася залишатися незалежною. У виданні «Розфарбованого птаха» в м'якій обкладинці, що вийшло за рік після першодруку, взагалі не було моєї біографії. Можливо, саме тому безліч шкільних читачьких списків називали Косинського не сучасним письменником, а покійним.

* * *

Після виходу «Розфарбованого птаха» у Сполучених Штатах і Західній Європі (роман ніколи не публікували на моїй батьківщині й не дозволяли на її території)

деякі східноєвропейські газети та журнали почали кампанію проти нього. Попри свої ідеологічні розбіжності, чимало журналів атакували мене одними й тими самими уривками з роману (зазвичай вирваними з контексту) та перекрученими сценами, щоб підтримати свої звинувачення. Глумливі редакторські статті в підконтрольних державі виданнях звинувачували американську владу, яка начебто найняла мене написати «Розфарбованого птаха», переслідуючи приховані політичні цілі. Очевидно, автори цих статей не знали, що кожна надрукована в Сполучених Штатах книжка мусить бути зареєстрована в Бібліотеці Конгресу і отримати номер бібліотечного каталогу, який незаперечно свідчитиме, що уряд Сполучених Штатів дотував її публікацію. На противагу цьому антирадянські періодичні видання виокремлювали позитивне світло, в якому, як вони стверджували, я зобразив російських солдатів; і цим доводили, що роман намагається виправдати радянську присутність у Східній Європі.

Здебільшого східноєвропейський осуд стосувався сумнівної конкретики роману. Хоча я намагався зробити так, щоб імена людей та місця, згадувані в книжці, не могли асоціюватися лише з якоюсь однією національною групою, мої критики звинувачували «Розфарбованого птаха» в тому, що це наклепницький документальний роман з життя легко впізнаваних громад протягом Другої світової війни. Деякі наклепники навіть наполягали, що мої натяки на фольклор чи народні звичаї з безсоромними деталями — карикатура на конкретно їхні рідні місця. Водночас інші продовжували атакувати роман за спотворення народних традицій, паплюження репутації селян і посилення пропагандистської зброї ворогів країни.

Як я дізнався пізніше, різноманітна критика була частиною великомасштабної спроби екстремістської націоналістичної групи створити в моїй рідній країні атмосферу небезпеки й розколу, щоб змусити залишки єврейського населення покинути Державу. Газета «Нью-Йорк таймз» повідомила, що «Розфарбованого птаха» засудили як пропаганду реакціоністські сили, що «шукають збройного врегулювання справ зі Східною Європою». Є якась іронія в тому, що роман почав набувати ролі, схожої на роль свого головного героя, хлопчика, корінного жителя, що став чужим, цигана, якого вважають ватажком згубної зграї, здатного накласти прокляття на кожного, хто перейде йому дорогу.

Кампанія проти книжки, що розпочалася в столиці, незабаром перекинулася на весь народ. За кілька тижнів з'явилися декілька сотень статей і лавина пліток. Контрольована державою телевізійна мережа розпочала серіал «Слідами “Розфарбованого птаха”», показуючи інтерв'ю з людьми, що, можливо, контактували зі мною чи моєю родиною у воєнні роки. Журналіст читав уривок із «Розфарбованого птаха», а потім представляв людину, яка стверджувала, що вигаданий персонаж списаний з неї. Просторікуючи, ці розгублені, часто неосвічені свідки, налякані тим, що мали зробити, гнівно засуджували книжку та її автора.

Один з наймайстерніших та найповажніших європейських письменників прочитав «Розфарбованого птаха» у французькому перекладі і похвалив його у своєму огляді. Незабаром тиск уряду змусив його відмовитися від своєї думки. Письменник опублікував своє виправлене враження, а потім додав «Відкритого листа до Єжи Косинського», який з'явився в журналі, де він

був редактор. У листі він застерігав мене, що я, як один лауреат численних премій, що теж проміняв свою рідну мову на ворожу балачку й похвалу декадентського Заходу, закінчу своє життя, перерізавши собі горло в якомусь убогому готелі на Рив'єрі.

Коли вийшов друком «Розфарбований птах», моїй матері, моїй єдиній уцілілій кровній родичці було вже за шістьдесят, і вона пережила дві протиракові операції. Щойно провідна місцева газета довідалася, що вона досі живе в містечку, де я народився, там одразу ж надрукували брехливу статтю, в якій її називали матір'ю ренегата, підбурювача місцевих зелотів¹, і натовпи розлючених містян зібралися біля її будинку. Викликана материною доглядальницею міліція приїхала, проте ледаче стояла, вдаючи, наче контролює вігілантів².

Коли старий шкільний товариш зателефонував мені до Нью-Йорка, щоб обачно розповісти, що коїться, я мобілізував усю наявну підтримку міжнародних організацій, яку зміг, однак ще кілька місяців здавалося, що вона не надто допомагає, адже розгнівані мешканці містечка, які навіть не читали моєї книжки, продовжували свої атаки. Урешті-решт представники влади під тиском стурбованих організацій за межами країни наказали місцевій владі перевезти мою матір до іншого міста. Там вона залишалася кілька тижнів, поки нападки вщухли, а потім

¹ Соціально-політична та релігійна течія в Юдеї, що виникла в епоху Маккавеїв у другій половині I століття до н. е. і оформилася остаточно в середині I століття н. е. Була одним із розгалужень руху фарисеїв. Непримиренні супротивники римлян, відіграли провідну роль у Першій юдейсько-римській війні.

² Особистості або групи, мета яких — переслідування осіб, обвинувачених у справжніх чи вигаданих злочинах, що не дістали заслуженого покарання, в обхід правових процедур.

переїхала до столиці, покинувши все своє майно. Заручившись підтримкою деяких друзів, я зміг дізнатися, де вона живе, і регулярно надсилати їй гроші.

Попри те, що більшість членів її родини були знищені в країні, яка тепер цькувала її, моя матір відмовилася емігрувати, наполягаючи, що хоче померти і бути похованою поруч із моїм батьком, у країні, де вона народилася і де страждав увесь її народ. Коли вона померла, цю смерть перетворили на привід для соромлення й залякування її друзів. Влада не дозволяла публічних оголошень про похорон, а простий некролог з'явився аж за кілька днів після поховання.

У Сполучених Штатах повідомлення газет про ці іноземні атаки спровокували шквал анонімних листів з погрозами від натуралізованих східноєвропейців, які відчували, що я зганьбив їхніх земляків і обмовив етнічний спадок. Здавалося, майже ніхто з анонімних авторів листів не читав «Розфарбованого птаха»; вони здебільшого, мов папуги, повторювали слова східноєвропейських нападників, отримані з других рук у виданнях для *émigré*¹.

Одного дня, коли я був у своїй мангеттенській квартирі один, у двері подзвонили. Вирішивши, що це служба доставки, на яку чекав, я відразу відчинив. Двійко безцеремонних чоловіків у важких плащах заштовхнули мене в кімнату, гупнувши за собою дверима. Вони притиснули мене до стіни й ретельно обшукали. Вочевидь знитившись, один із них витягнув із кишені газетну вирізку. Це була стаття «Нью-Йорк таймз» про східноєвропейські нападки на «Розфарбованого птаха», з розмитою копією моєї фотографії. Мої нападники, викрикуючи щось

¹ Емігрантів (*фр.*).

про «Розфарбованого птаха», почали погрожувати побити мене шматком сталеві труби, загорнутої в газету, яку витягнули з рукава плаща. Я запротестував, що не писав цієї книжки; чоловік на світліні, сказав я, — мій кузен, з яким мене часто плутають. Я додав, що він виїшов, але ось-ось повернеться. Коли вони сіли на канапу, де збиралися дочекатися його, не випускаючи зброї з рук, я поцікавився, чого вони хочуть. Один з них відповів, що вони прийшли покарати Косинського за «Розфарбованого птаха», книжку, яка спаплюжила їхню країну і висміяла їхній народ. Попри те, що вони живуть у Сполучених Штатах, запевнив він мене, вони залишаються патріотами. Незабаром до них приєднався ще один чоловік, що лаяв Косинського, переходячи на сільський діалект, який я легко впізнав. Я зберігав мовчання, розглядаючи широкі обличчя селян, їхні кремезні тіла та плащі, в які вони ледве втиснулися. Покоління, віддалене від халуп під очеретяним дахом, хащів болотяної трави і плугів, яких тягнули воли, досі залишалося тими селянами, що їх я колись знав. Здавалося, наче вони зійшли зі сторінок «Розфарбованого птаха», і на мить я відчув себе їхнім володарем. Якщо це справді були мої персонажі, природно, що їм слід було навідатися до мене, тож я дружньо запропонував їм горілки, яку спершу неохоче, вони, втім, жадібно випили. Поки вони пили, я взявся прибирати розкидані дрібнички на книжковій полиці, а потім досить спритно витягнув невеличкий револьвер з-поза двотомника «Словника американізмів», що стояв у самому кінці полиці. Я наказав чоловікам кинути їхню зброю і підняти руки; щойно вони послушалися, я взяв фотоапарат. Із револьвером в одній руці та камерою в другій швидко зробив півдесятка фотографій. Я повідомив, що ці кадри засвідчать їхню особу,

якщо я колись вирішу звинуватити їх у зломі та спробі нападу. Вони просили мене пожаліти їх; зрештою, заблагали вони, вони не поранили ані мене, ані Косинського. Я вдав, наче обмірковуую почуте, і кінець кінцем відповів, що раз їхні світлини збережено, то не маю більше причин затримувати їх персонально.

Це був не єдиний інцидент, в якому я відчуваю відлуння східноєвропейської ганебної кампанії. Кілька разів до мене чіплялися за межами мого помешкання або в гаражі. Три чи чотири рази незнайомці впізнавали мене на вулиці й кидали ворожі або образливі фрази. На концерті на пошану видатного піаніста, народженого на моїй батьківщині, зграя патріотичних старих жінок напала на мене зі своїми парасольками, вигукуючи сміховинні образи. Навіть тепер, через десять років після видання «Розфарбованого птаха», громадяни моєї колишньої країни, де роман залишається забороненим, все ще звинувачують мене в зраді, трагічно не підозрюючи, що свідомо обманюючи народ, влада підкидає хмизу у вогонь їхніх упереджень, віддаючи їм на поталу жертв того ж режиму, від якого ледве врятувався мій головний герой, хлопчик.

Минув приблизно рік після виходу «Розфарбованого птаха» — і ПЕН-клуб, міжнародна літературна організація¹, звернулася до мене у справі молодої поетки з моєї

¹ Міжнародна неурядова організація, що об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів і створена з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; акцентує увагу на ролі літератури в розвитку взаєморозуміння і світової культури; бореться за свободу слова, захищає права письменників. Тепер охоплює також представників інших жанрів, таких як журналісти й історики.

батьківщини. Вона приїхала до Америки через складну операцію на серці, що, на жаль, не вдалася так, як на це сподівалися лікарі. Дівчина не розмовляла англійською, і ПЕН-клуб повідомив мене, що протягом кількох перших місяців після операції їй знадобиться допомога. Їй було трохи за двадцять, але вона вже видала декілька поетичних збірок і вважалася однією з найперспективніших молодих письменників. Я вже кілька років знав і захоплювався її творчістю, тож радів нагоді познайомитися з нею.

Кілька тижнів, поки вона одужувала в Нью-Йорку, ми разом гуляли містом. Я часто фотографував дівчину на тлі мангеттенського парку і хмарочосів. Ми стали близькими друзями, і вона подала на продовження візи, але консульство відмовилося поновити документи. Не бажаючи назавжди покинути свою мову і родину, вона не мала іншого виходу, ніж повернутися додому. Пізніше я через третю особу отримав від неї листа, в якому вона попереджала, що національна спілка письменників довідалася про нашу близькість і тепер вимагала від неї написати коротку історію про нью-йоркське знайомство з автором «Розфарбованого птаха». Ця оповідь зображатиме мене людиною, позбавленою моралі, відступником, що запрягся очорнити всі ідеали її батьківщини. Спершу вона відмовилася писати; сказала їм, що не знає англійської, ніколи не читала «Розфарбованого птаха» і жодного разу не обговорювала зі мною політику. Однак її колеги продовжували нагадувати їй, що спілка письменників уможливила операцію і платила за медичний догляд після неї. Вони наполягали, що дівчина як перспективна поетка має неабиякий вплив на молодь і мусить виконати свій патріотичний обо-

в'язок та письмово напосістися на чоловіка, що зрадив її країну.

Друзі надіслали мені літературний щотижневик, в якому вона написала необхідну наклепницьку оповідь. Я намагався зв'язатися з нею через спільних друзів і переказати, що розумію, що через інтриги вона опинилася в безвихідному становищі, але дівчина так ніколи і не відповіла мені. За кілька місяців я довідався, що в неї стався летальний серцевий напад.

* * *

Огляди могли хвалити чи ганьбити роман, але в західній критиці завжди чулася якась нотка занепокоєння. Американські та британські критики здебільшого не схвалювали мої описи хлопчикових пригод, пояснюючи це тим, що вони занадто докладно зупинялися на жорстокості. Багато хто відкидав автора так само, як роман, стверджуючи, що я використав жахіття війни на догоду власній хворій уяві. З приводу святкування двадцятип'ятиріччя Національної книжкової премії поважний сучасний американський романіст написав, що книжки на кшталт «Розфарбованого птаха» з їхньою безпросвітною жорстокістю не обіцяють нічого доброго майбутньому англомовних романів. Інші критики сперечалися, що ця книжка — просто особисті спогади; вони наполягали, що з сировини пошматованої війною Східної Європи будь-хто міг створити сюжет, переповнений жахливою драматичністю.

Правду кажучи, жоден із тих, хто вирішив вважати цю книжку історичним романом, не завдав собі клопоту звернутися до фактичних джерел. Особисті згадки вцілілих і офіційні документи війни були або невідомі,

або неважливі для моїх критиків. Схоже, жоден із них не витратив кілька хвилин, щоб прочитати легкодоступні свідчення, наприклад розповіді дев'ятирічної дитини, що вижила й описувала покарання, призначені східноєвропейському селу, де переховували ворогів Райху. «Я бачила, як німці прибули разом із калмиками, щоб утихомрити селян, — писала вона. — Це була жахлива сцена, що житиме в моїй пам'яті до самої смерті. Оточивши село, вони почали ґвалтувати жінок, а потім віддали команду спалити все до пня разом з усіма мешканцями. Збуджені варвари принесли до кожного будинку голівешки, а тих, хто тікав, стріляли або кидали в полум'я. Вони вихоплювали в матерів маленьких дітей і кидали їх у вогонь. А коли вбиті горем жінки бігли, щоб урятувати своїх діточок, вони стріляли їм спершу в одну ногу, а потім у другу. Вони вбивали їх, тільки змусивши настраждатися. Та оргія тривала цілий день. Лише ввечері, коли німці поїхали, селяни сповзлися до села, щоб урятувати те, що залишилося. Перед нашими очима відкрилося жахіття: дерев'яні хати тліли, а поблизу будиночків лежали згорілі тіла. Поля позаду села були вкриті мерццями; тут матір із дитиною на руках і вкритим її мозком обличчям; там десятирічний хлопчик із підручником у руці. Усіх мертвих ми поховали в п'ятьох загальних могилах». Кожному селу Східної Європи знайомі ці події, сотні поселень постраждали від схожої долі.

В інших документах начальник концентраційного табору без вагань визнає: «Правило наказувало дітей вбивати відразу, адже вони були занадто молоді, щоб працювати». Інший комендант констатує, що за сорок сім днів він підготував до відправлення в Німеччину

майже сто тисяч предметів одягу, що належав замордованим у газових камерах єврейським дітям. Щоденник, який належав євреєві — обслуговникові газової камери, зафіксував таке: «Із сотні циган, що помирали в таборі щодня, майже половина була діти». А інший єврей-обслужник описує, як вартові СС¹ розв'язно пхалися до інтимних частин кожної дівчинки-підлітка, яку перестрівали дорогою до газової камери.

Можливо, найкращим доказом того, що я не перебільшував жадливість і брутальність, якою відрізнялися воєнні роки у Східній Європі, стане той факт, що дехто з моїх старих шкільних друзів, яким удалося отримати контрабандні примірники «Розфарбованого птаха», називали роман пасторальною історією, схожою на ті, які довелося під час війни пережити багатьом із них чи їхнім родичам. Вони докоряли мені за те, що я розбавив історичну правду, і звинувачували у схильності до англосаксонської чутливості, чиїм єдиним досвідом національних катаклізмів була громадянська війна на сто років раніше, коли зграї покинутих дітлахів тинялися спустошеним Півднем.

Мені складно було заперечувати таку критику. У 1938-му приблизно шістдесят членів моєї родини відвідали нашу останню щорічну зустріч. Серед них були видатні вчені, філантропи, лікарі, юристи і фінансисти. Із них усіх Війну пережили лише троє. До того ж мої матір із батьком пережили Першу світову війну, Російську революцію і репресії нацменшин у двадцятих і тридцятих роках. Майже кожен прожитий ними рік

¹ Військово-поліційна організація Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини.

був позначений стражданнями, розлученням сімей, каліцтвом та смертю коханих, але навіть вони, побачивши так багато, не були готові до звірств, яким дали волю у 1939-му.

Під час Другої світової війни вони жили в постійній небезпеці. Існування людей, змушених майже щодня шукати нової схованки, перетворилося на страх, втечу і голод; тривале перебування серед незнайомих, занурення в чужі життя з метою замаскувати власні лише підсилювали безконечне почуття викорчуваності. Пізніше моя матір розповіла мені, що, навіть фізично опинившись у безпеці, вони постійно страждали від думки, що їхнє рішення відіслати мене подалі було хибне; що, можливо, мені безпечніше було б з ними. Не існує слів, казала вона, які можуть описати їхні страждання, коли вони бачили, як маленьких дітей зганяли в поїзди, що прямували в печі чи в страхітливих спеціальних таборах, розкиданих країною.

Саме заради них і заради схожих на них людей я вирішив написати художній твір, який передасть і, можливо, віджене жахіття, що здавалися їм такими невимовними.

* * *

Після батькової смерті матір віддала мені сотні невеличких записників, які він зберігав протягом війни. Навіть тікаючи, сказала вона, ніколи по-справжньому не вірячи, що зможе вижити, мій батько якимось дивом зміг записати широкі нотатки своїх досліджень вищої математики витонченим мініатюрним почерком. Насамперед він був філолог і прихильник класицизму, але під час війни лише математика дарувала йому розраду

від щоденної дійсності. Лише загортаючись у галузь чистої логіки, абстрагуючись від світу літер з їхніми беззастережними коментарями людських справ, мій батько міг вийти за межі відразливих подій, що оточували його щодня.

Коли мій батько помер, матір почала шукати в мені якісь відбитки його характеру і темпераменту. Спершу її засмучувало те, що я на противагу батькові вирішив публічно висловлюватися через письмо. Усе своє життя мій батько постійно відмовлявся виступати на публіці, давати лекції, писати книжки чи статті, адже вірив у недоторканність самотності. Для нього найкориснішим життям жив той, кого не помітив навколишній світ. Він був переконаний, що творча особистість, чиє мистецтво притягує до неї цілий світ, платить за успіх своєї роботи власним щастям і щастям коханих людей.

Батькове прагнення до анонімності було частиною довічної спроби створити власну філософську систему, до якої більше ніхто не матиме доступу. Я, для кого вигнання й анонімність були в дитинстві фактом буденності, навпаки, відчував необхідність створити вигаданий світ, до якого матиме доступ кожен.

Попри батькову недовіру до написаного, саме він уперше мимохіть порадив мені писати англійською. Після мого переїзду до Сполучених Штатів, демонструючи ту саму терплячість і ретельність, з якою він зберігав записники, батько узявся до серії щоденних листів до мене, де в найменших деталях пояснював найтонші особливості англійської граматики та ідіом. Ці лекції, надруковані на папері для авіапошти, з філологічною турботою про точність ніколи не розповідали особистих чи місцевих новин. Мабуть, було небагато такого,

чого життя мене ще не навчило, запевняв батько, і він не мав свіжих здогадок, які можна було б передати синові.

Тоді мій батько вже пережив кілька серйозних серцевих нападів, а його зір почав слабшати, зменшуючи поле бачення до картинки завбільшки з четверть аркуша. Він знав, що життя наближається до кінця і, мабуть, відчував, що єдиний подарунок, який може мені зробити, — це передати свої знання англійської, вдосконалені та збагаченні навчанням протягом цілого життя.

Лише дізнавшись, що більше ніколи не побачу його знову, я зрозумів, як добре він знав мене і як міцно він мене любив. Він доклав неабияких зусиль, щоб сформулювати кожну лекцію відповідно до мого особливого складу розуму. Приклади використання англійських слів, які він обирав, завжди належали поетам і письменникам, якими я захоплювався, і, відповідно, стосувалися тем та ідей, якими я особливо цікавився.

Батько помер до того, як вийшов друком «Розфарбований птах», і ніколи не побачив книжки, в яку зробив значний внесок. Тепер, перечитуючи ті листи, я розумію глибину мудрості свого батька: він хотів заповісти мені голос, який зміг би скерувати мене в новій країні. Ця спадщина, напевно, сподівався він, дозволить мені вільно і сповна брати участь у житті країни, де я вирішив будувати своє майбутнє.

* * *

Кінець шістдесятих відзначився у Сполучених Штатах послабленням соціальних і мистецьких обмежень; і коледжі та школи почали вносити «Розфарбованого птаха» у списки додаткового читання курсів сучасної літе-

ратури. Студенти й викладачі часто писали мені та надіслали кілька семестрових статей та есеїв, що стосувалися книжки. Для багатьох моїх юних читачів герої та події роману здавалися схожими на людей і ситуації з їхнього власного життя; книжка пропонувала топографію для тих, хто вважав наш світ полем битви між ловцями і пташками. Ці читачі, переважно представники нацменшин і ті, хто знаходив у собі соціальні вади, впізнавали у хлопчиковій боротьбі певні елементи власних обставин і вбачали в «Розфарбованому птахові» відбитки власних змагань за інтелектуальне, емоційне чи фізичне виживання. Вони бачили, що хлопчикові злидні на болотах і в лісах продовжувалися в гетто та містах інших континентів, де колір шкіри, мова й освіта позначали на все життя «сторонніх», вільних духом мандрівників, яких «свої», могутня більшість, боялися, виганяли й атакували. Водночас інша група читачів береться до роману, сподіваючись, що він розширить їхнє уявлення, пропустивши їх до потойбічного, схожого на Босхів¹, пейзаж.

* * *

Сьогодні від створення «Розфарбованого птаха» мене відділяють роки, і я відчуваю невпевненість у його існуванні. Останнє десятиріччя навчило мене ставитися до книжки з відчуженістю критика; однак суперечки, викликані романом, і зміни, які він породив у моєму власному житті й життях моїх близьких, змушують

¹ Нідерландський живописець, один із найвідоміших майстрів Північного Відродження.

мене поставити собі запитання: якою була першопочаткова мета його написання?

Я не передбачав, що роман заживе власним життям, що замість літературного виклику він стане загрозою для життів моїх близьких. Для тих, хто керує моєю батьківщиною, цей роман, як пташка, яку вигнали зі зграйки; вони вполювали її, розфарбували крильця і відпустили; а я просто стояв і дивився, як вона мстить-ся, сіючи спустошення. Якби я передбачив, що з цього вийде, то, можливо, не написав би «Розфарбованого птаха». Але книжка, як і хлопчик, пережила нападки. Прагнення вижити нестримне від природи. Невже уяву можна втримати у в'язниці ліпше, ніж хлопчика?

Місто Нью-Йорк, 1976-й

Єжи Косинський

У перші тижні Другої світової війни батьки відправили свого шестирічного сина з великого східноєвропейського міста, як і тисячі інших дітей, до притулку в віддаленому селі.

Чоловік, що подорожував на схід, за солідну винагороду погодився знайти дитині тимчасових названих батьків. Не маючи особливого вибору, батьки довірили йому хлопчика.

Відсилаючи свою дитину геть, батьки вірили, що лише так зможуть забезпечити її виживання у війні. Через довоєнну антинацистську діяльність хлопчикового тата, їм самим довелося шукати укриття, щоб урятуватися від примусових робіт у Німеччині чи ув'язнення в концентраційному таборі. Вони хотіли врятувати дитя від цих небезпек і сподівалися, що кінець кінцем родина возз'єднається.

Однак події зруйнували їхні плани. У воєнній та окупаційній плутанині з безперервним переміщенням населення батьки втратили контакт із чоловіком, що повіз їхнього сина в село. Їм довелося змиритися з можливістю більше ніколи не побачити дитини.

Тим часом хлопчикова названа матір померла за два місяці після його приїзду, і дитині довелося самотійно

блукати від одного села до іншого, де йому, бувало, давали притулок, а траплялося, гнали геть.

Села, в яких йому довелося провести чотири роки, етнічно відрізнялися від його рідних місць. Місцеві селяни, що жили відокремлено й одружувалися лише з місцевими, мали світлу шкіру, біляве волосся й сині або сірі очі. А хлопчик був смаглявий, темноволосий і чорноокий. Він розмовляв мовою освічених людей, мовою, якої східні селяни майже не розуміли.

Його вважали волоцюжкою циганського або єврейського походження, а переховування циганів або євреїв, чие місце було в гетто або таборах смерті, наражало цілу громаду та кожного її члена на найсуворіше покарання з боку німців.

Села цього регіону століттями залишалися забутими Богом і людьми. Непроступні й віддалені від міст, вони існували на задвірках Східної Європи. Там не було шкіл і шпиталів, туди не постачали струм і проклали лише кілька брукованих доріг та мостів. Люди жили невеличкими поселеннями, так само як їхні пращури. Селяни поколіннями володіли річками, лісами й озерами. Єдиним законом була одвічна перевага сильнішого й заможнішого над слабшим та біднішим. Розділених католицькими та православними обрядами людей поєднували тільки безмежні забобони й незліченні хвороби, від яких однаково страждали і люди, і тварини.

Селяни невипадково були неосвічені та брутальні. Землі тут були неродючі, а клімат жорстокий. Річки, де майже не було риби, часто затоплювали пасовиська і поля, перетворюючи їх на болота. Просторі заболочені території та трясовини вгризалися в ці землі, а в гус-

Літературно-художнє видання

КОСИНСЬКИЙ Єжи
Розфарбований птах

Роман

Керівник проекту *В. А. Тютюнник*
Відповідальний за випуск *О. В. Приходченко*
Редактор *О. В. Телемко*
Художній редактор *В. О. Трубчанінов*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *В. В. Пасічна*

Підписано до друку 21.09.2018. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Minion». Ум. друк. арк. 15,12.
Наклад 3000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

КНИЖКОВИХ

- за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

- на сайті Клубу: www.bookclub.ua

- у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом

Надсилається безоплатний каталог

Запрошуємо до співпраці авторів

e-mail: publish@ksd.ua

**Запрошуємо до співпраці художників,
перекладачів, редакторів**

e-mail: editor@ksd.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57

e-mail: trade@ksd.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55

e-mail: kyiv@ksd.ua

Косинський Є.

К71 Розфарбований птах : роман / Єжи Косинський ; перекл. з англ. Є. Даскал. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. — 288 с.

ISBN 978-617-12-5063-5

ISBN 978-0-8021-9575-3 (англ.)

Уявіть: хлопчик розмальовує птаха, щоб перетворити його на таку собі веселку в пір'ї, а потім відпускає. Інші птахи осліплені яскравими барвами, вони починають атакувати бідолаха, не вірячи, що той — член зграї. Пошма-товане тіло розфарбованого птаха падає в траву, збираючи довкола себе дітей, які з цікавістю дивляться на труп. Жорстоко? Не для реалій Другої світової, коли шестирічний хлопчик, схожий чи то на цигана, чи то на єврея, опиняється в чужому селі. Він кличе маму, але її немає. Натомість малий бачить тільки смерть, насилля, знущання, збочення, кров, він сам стає жертвою середньовічної дикості та цькування...

УДК 821.111(73)